

Mikrohistorisk uppsats i Historia I, Delkurs 1

Högskolan Dalarna

VT 2012

Koleraepidemin på Tjörn 1866

Undersökning av skillnader i dödligheten mellan Klädesholmen och Stenkyrka

Författare: Emelie Bosson

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	2
2. Syfte och frågeställning.....	2
3. Metod och material.....	3
3.1 Död och begravningsböcker.....	3
3.2 Statistiska Centralbyrån.....	3
3.3 Provencilläkarberättelse.....	3
3.4 Litteratur.....	4
4. Bakgrund.....	4
5. Undersökning.....	5
5.1 Geografisk position.....	5
5.2 Yrke.....	6
5.3 Tidpunkt	7
6. Diskussion.....	9
7. Sammanfattning.....	10
8. Käll- och litteraturförteckning.....	12
8.1 Otryckta källor.....	12
8.2 Tryckta källor.....	12
8.3 Litteraturförteckning.....	12
8.4 Internet.....	12

Inledning

Så sent som i oktober 2010 utbröt en koleraepidemi i det redan hårt drabbade Haiti. I januari 2010 kom Haiti och framför allt huvudstaden Port Au Prince att drabbas av en kraftig jordbävning som ödelade stora delar av huvudstaden. Haiti är ett av världens fattigaste länder och kom därför att drabbas extra hårt. Tältläger upprättades och ett år efter jordbävningens utbrott bodde fortfarande 800.000 människor i tältläger utan fungerande vatten och avlopp. Det var hundra år sedan Haiti drabbades av kolera.¹

Kolera har kommit att kallas 1800-talets pest genom likheterna med sjukdomens snabba förlopp och höga dödlighet. Världen kom att drabbas av fem epidemier, sk pandemier mellan 1817 och 1896. Under de 80 år som sjukdomen härjade kom 100 miljoner människor att dö.² Till Sverige kom koleran 1834.³ 1850 hade Sverige sitt värsta koleradecennium. 1873 räknas som det sista kolera året i Sverige, men då drabbades bara Skåne.⁴ 1866 anses vara den sista, svåra koleraepidemin i Sverige.⁵ Tjörn, en ö i Bohuslän kom även den att drabbas av en koleraepidemi 1866.

Huvudnäringen på Tjörn bestod främst av jordbruk och för kustborna fiske och frakt.⁶

En jämförelse av koleradödligheten på Tjörn 1866 kommer att undersökas i följande uppsats.

Syfte och frågeställning

Syftet är att studera hur många som dog av kolera på Tjörn 1866. Det främsta syftet är att jämföra och se samband hur två av Tjörns fem församlingar drabbades av koleran utifrån sin geografiska position, de drabbades yrken samt tidpunkt för dödsfall. Frågorna blir därför.

- Hur många på Tjörn dog av kolera 1866?
- Hur fördelar sig dödligheten mellan församlingarna Klädesholmen och Stenkyrka?
- Kan man se något samband mellan församlingarnas geografiska position, de drabbades yrken samt tidpunkt för dödsfall?

---

1 Appलगren (120301) Webbplats

2 Tällerud, Bernt, (1937) *Farsoter genom tiderna* s. 47

3 Ibid. s. 54

4 Ibid. s. 58

5 Tällerud, Bernt, (1999) *Skräckens tid* s. 146

6 Provincialläkarberättelse (PLB) 1866 (RA)

3. Metod och material

Antal döda i kolera på Tjörn 1866 kommer att undersökas och därefter kommer två ur Tjörns fem församlingar att väljas ut. Valet blir, Klädesholmen, en kust/öförsamling samt Stenkyrka, en landsbygdförsamling. Anledningen till valet är att de ser olika ut i miljö. Detta för att jämföra och se skillnader och samband ur ett geografisk perspektiv. För att ytterligare se samband kommer de avlidnas yrken att studeras. Det med syfte att ge en mer talande bild om sambandet mellan livsförhållanden och koleradödlighet. En jämförelse kommer även att göras över tidsförloppet av koleradödligheten mellan de två församlingarna.

3.1 Död och begravningsböcker

Huvudkällan kommer att vara död och begravningsböcker för Tjörn och dess fem församlingar. Det som kommer att studeras och användas är: dödsorsak, den avlidna församlingstillhörighet, yrke samt tidpunkt för dödsfall. Avskrift av kyrkoböcker kommer att användas av praktiska skäl, med reservation för avskriftsfel. I studiet av död och begravningsböcker framkommer dödsfall inrapporterade från andra stift. Ett urval har därför gjorts och beslut har tagits att utesluta dessa dödsfall då de med stor sannolikhet inte kunnat smittats eller smittat några på Tjörn, då kolera hade ett mycket snabbt sjukdomsförlopp.

3.2 Statistiska Centralbyrån

En jämförelse kommer att göras av koleradödligheten på Tjörn med siffror från Statistiska Centralbyrån av hur många som avled av kolera i Sverige 1866. Detta för att ge en bild av i vilken utsträckning Tjörn drabbades. Under arbetets gång framkom olika siffror vad gäller antal döda i kolera mellan kyrkböckerna och statistiska centralbyrån, för den valda församlingen Klädesholmen. Statistiska centralbyrån anger 49 stycken döda, det är 4 stycken mer än kyrkböckerna anger. En förklaring till det kan vara att statistiska centralbyrån räknat med dem som kommer från Klädesholmen men som avlidit i annat stift.

3.3 Provincialläkarberättelser

Till hjälp kommer provincialläkarberättelser att studeras för att ge svar på förutsättningarna för koleradödligheten. Berättelse för 1866 samt 1867 kommer att studeras, då framförallt information om levnadsförhållanden ges. Provincialläkarberättelserna var läkarnas årliga rapporter till Sundhetskollegiet och kan ge svar på levnadsförhållanden som kost, bostad och kläder.

Årsberättelsen för 1866 är i original och årsberättelsen för 1867 är avskrift hämtad från Medicinhistoriska databasen. Vad gäller provincialläkarberättelserna så framkommer mycket lite

fakta rörande koleraepidemin 1866 samt att läkarna ger en högst subjektiv redogörelse. Detta kan vara ett problem och bör beaktas.

3.4 Litteratur

För att få en bakgrund och sätta in Tjörns koleraepidemi 1866 i ett nationellt perspektiv har litteratur om olika farsoters historia använts. För att få ett lokalt perspektiv har hembygdslitteratur studerats. Framförallt har den epidemiografiska avhandlingen av Sven-Ove Arvidsson från 1972 rörande de svenska koleraepidemierna gett förklaringar och sammanhang.

Bakgrund

Sven-Ove Arvidsson menar i *De svenska koleraepidemierna – en epidemiografiska studie* att den stora befolkningsökningen och påföljande urbanisering under 1800-talets första hälft förde med sig problem, framförallt socialhygieniska. Under 1700-talets sista decennium hade det inträtt en betydande minskning av dödligheten. Befolkningsstillväxten ökade i början av 1800-talet med hjälp av ”freden, vaccinet och potäterna” förenklat men målande beskrivet av Biskopen Jesaja Tegner. En agrar befolkningsökning blev följd och när sedan industrialiseringen började ta fart kom jordbrukets överskottsbefolkning att samlas i de nya industristäderna. Stora mängder människor kom att bo tillsammans i dålig bostäder med undermåliga hygieniska förhållanden.⁷

Kolera kom främst att drabba fattiga och de som bodde i områden med dålig dricksvatten. I till exempel Stockholm rann infekterat vatten, eftersom gatorna inte var stenlagda genom sophögar, gödselstackar och latriner ner i dricksvattenbrunnar.⁸ Kolera kom främst att härja i hamnstäder och där mycket folk var samlade. Stockholm och Göteborg som båda var befolkningsrika och placerade vid en centralvattenväg kom därför att drabbas.⁹

Det rådde ofta hygieniska bristfälligheter ombord på fartygen. Att hålla en personlig hygien var svår, dricksvatten och livsmedel kom därför att lätt kontamineras av sjuka. Avföringen gjordes i enkla sitthål i fartygsbogen och tillfördes direkt till det trafikerade vattendraget. Man visste inte att kolera smittades genom vatten. Tvätt av kläder och diskning utfördes i hamnarna där fartygen låg tätt förtöjda och det utgjorde en risk för spridning av kolera.¹⁰

Vad gäller landsbygden i Sverige kom vissa delar helt att skonas från koleran med undantag för landsbygdens kustområden. Koleran kom till landsbygden med sjömän och fiskare. Även på landsbygden kom koleran, precis som i städerna att i första hand angripa bostäder där trångboddhet,

---

7 Arvidsson, Sven-Ove (1972) *De svenska koleraepidemierna – En epidemiografisk studie* s. 115 f.

8 Tallerud, Bernt (1991) *Farsoter genom tiderna* s. 51

9 Ibid. s. 54

10 Arvidsson, Sven-Ove (1972) *De svenska koleraepidemierna* s. 128

hygieniska missförhållanden och fattigdom var som störts. När koleran kom att drabba ett område på den svenska landsbygden handlade det om enstaka gårdar eller hus i en by.¹¹

Förutom smuts och trångboddhet var även fattigdomens yttersta konsekvens, svält med bristande näring en bidragande orsak till kolerans härjning.¹²

1866 noteras det första kolerafallet på Tjörn med dödlig utgång i kyrkböckerna den 7 juli. Det är en man vid namn Olof Petterson, 37 år gammal fiskhandlare från Klädesholmen som dör på provisoriska sjukhuset i Göteborg. Det skall dröja 22 dagar innan nästa kolerafall med dödlig utgång noteras. Denna gång är det en dräng/hemmason vid namn August Petterson, 19 år gammal från Stenkyrka som dör 29 juli 1866. Eftersom kyrkböckerna visar på att följande månader rasar koleran på Tjörn måste koleran startat med August Pettersson i Stenkyrka eftersom Olof Pettersson både dog och begravdes i Göteborg. Mellan 29 juli och 7 december härjar koleran på Tjörn.¹³

5. Undersökning

I följande undersökning kommer siffror av dödligheten i kolera jämföras med befolkningssiffror. En tabell med Stenkyrka och Klädesholmens koleraoffers yrken kommer att redovisas samt tidpunkt för dödsfallen i kolera under 1866.

5.1 Dödsfall utifrån geografisk position

Den 31 december 1865 hade Sverige 4.108.965 miljoner invånare.¹⁴ Under detta året dog 4.703 människor i kolera.¹⁵ Tjörn hade den 31 december år 1865 8.733 stycken invånare. Stenkyrkas invånare är 3.558 stycken i antal och Klädesholmen är 640 stycken i antal.¹⁶ Av Tjörns invånare dör 139 stycken i kolera. Av de är 21 stycken från Stenkyrka och från Klädesholmen är det 45 stycken som dör.¹⁷ I följande två tabeller redovisas nämnda siffror samt antal döda/ 100 invånare.

Tabell 1: Koleradödsfall 1866, Sverige, Tjörn, Stenkyrka och Klädesholmen.

	Sverige	Tjörn	Stenkyrka	Klädesholmen
Döda i kolera	4703	139	21	45
Antal invånare	4108965	8733	3558	640
Antal döda/100 invånare	0,114457047	1,591663804	0,590219224	7,03125

Källa: Tjörns kyrkoböcker (TKB) 15 januari 2012 (TJSF), Befolknings statistisk (BS) 1866 (RA).

11 Arvidsson, Sven-Ove (1972) *De Svenska koleraepidemierna* s. 130 f.

12 Ibid. s 134

13 Tjörns kyrkoböcker (TKB) 15 januari 2012 (TJSF)

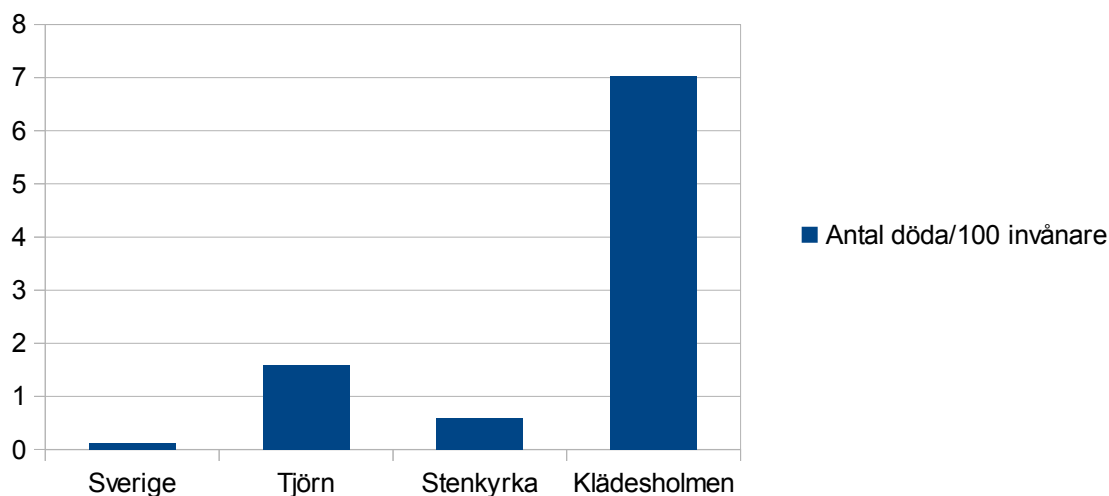
14 Folkmängd (FM) Tabell 16 s. 24-25 (RA)

15 Dödsorsaker (DO) Tabell 25 s.70 (RA)

16 Folkmängsredogörelse (FR) 31 december 1865 (RA)

17 KB 15 januari 2012 (TJSF)

Tabell 2: Koleradödsfall per hundra invånare 1866, Sverige, Tjörn, Stenkyrka och Klädesholmen.

Källa: Tjörns kyrkoböcker (TKB) 15 januari 2012 (TJSF), Befolknings statistisk (BS) 1866 (RA).

Tabellen visar hur hårt Tjörn drabbades i jämförelse med Sverige i övrigt. I Sverige dör 0,1 st av hundra invånare. På Tjörn dör 1,6 stycken av hundra invånare. Går man vidare i tabellen och gör jämförelsen mellan de två utvalda, olika församlingarna ser man en ännu större skillnad. På Klädesholmen dör 7,0 stycken av hundra invånare. I Stenkyrka dör 0,6 stycken av hundra invånare.

Siffrorna från 1866 bekräftar den tes Sven-Ove Arvidsson ger att landsbygden skonades oftast av koleran med undantag av kustlandsbygden. Då den ändå drabbade handlade det om enstaka gårdar och hus.

Stenkyrka låg i utmarkerna på landsbygden och Klädesholmen var ett fiskeläge vid kustbandet tätt bebyggt.¹⁸

5.2 Yrke

I följande tabell redovisas vilka yrken de avlidna i kolera hade i Stenkyrka och Klädesholmen. Av de kvinnor som var gifta räknas de till sina mäns yrken. Av de barn som avlider i kolera räknas de i följande tabell till sina föräldrars yrken.

¹⁸ Pettersson, Johan (1978) *Det hände på Tjörn under 1800-talet* s. 49 f

Tabell 3: Dödas yrken, Klädesholmen och Stenkyrka 1866.

Yrke	Stenkyrka	Klädesholmen
Dräng/Hemmason	1	1
Torpare	7	
Fattighjon	5	
Fiskare	1	30
Backstugesittare	3	
Lots		6
Salteriidkare		3
Sjömansänka		1
Bonde	3	
Arbetskarl		1
Fiskhandlare		1
Piga		1
Oangivet		1
Hemägare	1	

Källa: Tjörns kyrkoböcker (TKB) 15 januari 2012 (TJSF)

Kolera kom främst att drabba fattiga och trångbodda. Fiskare och sjömän fanns också med i gruppen av drabbade.

Tjörn hade en storhetstid i samband med sillfisket på slutet av 1700-talet.¹⁹ Förutom att ön var rik så var den också bördig. Efter att sillen tagit slut kom överflöd att bytas ut mot stor fattigdom. Nödåren kring 1860 var värst och 1866 kom även koleran. Av ovan nämnda yrken är Backstugesittare en grupp som var vanliga på Tjörns utmarker vid denna tiden. De bodde i stenstugor med endast ett rum på 2 ggr 2 meter till 2,5 ggr 3,8 meter. Dessa stenstugor byggdes runt 1850-talet på mark som ägaren inte ansåg något värt. Stugorna var torftiga och de som bodde där kämpade mot fattigdom, svält, köld och sjukdom.²⁰ Provincialläkarberättelsen förstärker denna bild och beskriver att bland befolkningen är beklädnaden i allmänhet otillräcklig. Vidare återges den huvudsakliga kosten som småsill, torsk, saltad och torkad fisk, potatis och havrebröd. Ibland åt man bönor och fårkött och någon gång fläsk. Grogrund för sjukdom menar läkaren är smutsig och dåliga bostäder samt att det är brist på födoämnen och bränsle.²¹

Läkarens rapport bekräftar kyrkböckernas statistik. Listan över yrken och provincialläkarens beskrivning av levnadsförhållanden visar på ett samband. Förutsättningarna för att drabbas av kolera fanns på landsbygden bland torpare, backstugesittare och fattighjon, och för Klädesholmens fiskare, lotsar och salteriidkare på kustlandsbygden.

¹⁹ Pettersson, Johan (1971) *De levde bland bergen* s.155

²⁰ Pettersson, Johan (1978) *Det hände på Tjörn under 1800-talet* s. 165 ff

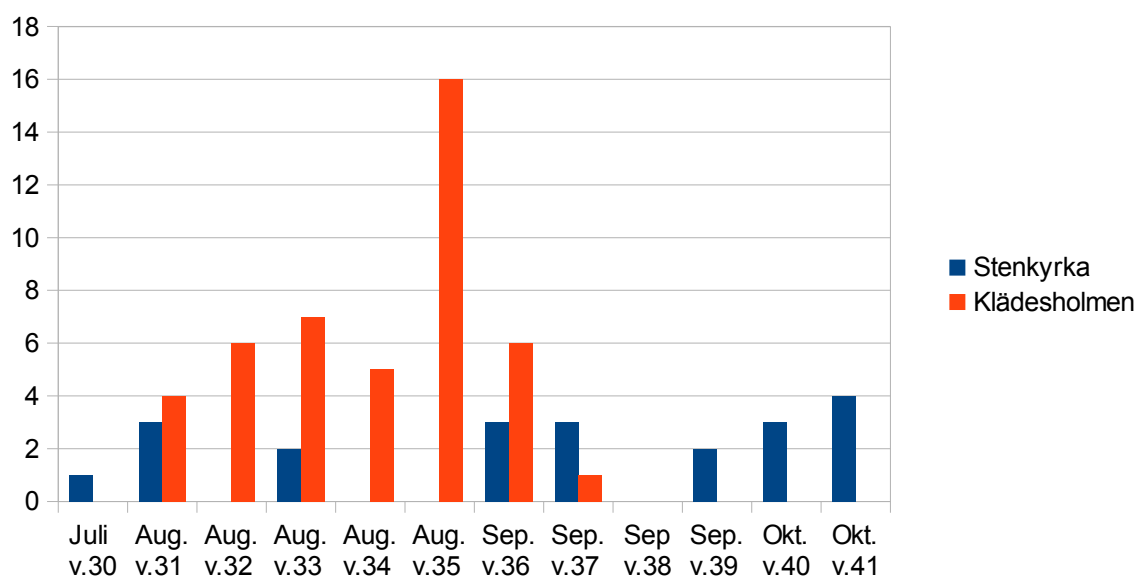
²¹ Nyström (1867) *Webbplats*

5.3 Tidpunkt

Ur Tjörns kyrkböcker redovisar prästen datum för dödsfall. Av följande tabell redovisas tidpunkt för Stenkyrka och Klädesholmens koleradödsfall. Av årets tolv månader drabbades Stenkyrka och Klädesholmen av koleradödsfall under juli till oktober. I Stenkyrka sker koleradödsfallen från juli månad till oktober månad. På Klädesholmen sker dödsfallen enbart i augusti och september. Nedan redovisas de månadernas veckor.

Tabell 4: Tidpunkt för dödsfall, Klädesholmen och Stenkyrka 1866.

Källa: Tjörns kyrkoböcker (KB) 15 januari 2012 (TJSF)

Arvidsson visar i sin avhandling att de lokala epidemierna i tätorterna i allmänhet oftast inledde med enstaka insjuknanden och att antalet fall därefter var jämnt stigande. Epidemin når sin kulmen i tredje eller fjärde veckan. Efter det skedde oftast en kontinuerlig minskning av nya fall under fyra till fem veckor och sedan noterades vanligen strö fall.²² Arvidsson räknar i sin studie med alla som drabbades av kolera. Denna undersökning räknar endast med dem som avlider i kolera. Arvidsson beskrivning kan trots allt ge en bild av sjukdomens förlopp, vare sig man dog eller inte av kolera.

Klädesholmen, som hör till kustlandsbygden med tät bebyggelse följer Arvidssons mönster för tätort till viss del. Strö fall uteblir på Klädesholmen för att sedan stiga med en jämn takt och efter cirka 4 veckor nå en kulmen. Enligt Arvidsson ska en kontinuerlig minskning ske under fyra till fem veckor efter det att epidemin nått sin kulmen. Men på Klädesholmen avtar dödsfallen redan två veckor efter toppen vecka 35.

²² Arvidsson, Sven-Ove (1972) *De svenska koleraepidemierna* s. 129

Diagrammet visar att Stenkyrka, som var en landsbygd församling drabbas enligt Arvidssons mönster med enstaka, utspridda fall. Med viss regelbundenhet vecka 39 till 41.

6. Diskussion

Den första frågan detta arbete hade var hur många det var på Tjörn som dog i Kolera 1866. Undersökningen visar att det var 139 stycken, 1,6 stycken av hundra. Gör man en jämförelse med Sverige, där 0,1 stycken av hundra dör så är skillnaden stor. Tjörn, trots att det framförallt är en landsbygd drabbades hårt av kolera 1866.

Framförallt visar undersökningen tydligt att Klädesholmen den lilla ön med 640 invånare år 1866 kom att drabbas hårt av kolera, 45 stycken personer dör på 7 veckor. Om man jämför Klädesholmen med Sverige så förstår man i vilken stor utsträckning ön drabbades. I Sverige dör 0,1 stycken av hundra i kolera mot Klädesholmen där 7,0 stycken av hundra personer dör. Men så var ön ett kustsamhälle med fiske och frakt som främsta huvudnäring. Och det var den slags samhälle och kategori av människor som kom att drabbas av kolera. 30 stycken fiskare dör i kolera på Klädesholmen. De små fartygen tog med sig smittan från de stora hamnarna till ön. Fiskarna hade svåra levnadsförhållanden på båtarna och på den tätbebyggda ön var det lätt för smittan att föras vidare.

Även om förutsättningarna var stora för koleraepidemin att frodas just på Klädesholmen med många sjömän och fiskare, fattigdom och trångboddhet så är det intressant att unders arbetets gång kunnat notera att 1850 skonades Klädesholmen helt från kolera. Detta år var den värsta epidemin i Sverige.²³ Hur är det möjligt?

I Stenkyrkaförsamling dör 0,6 st av hundra personer i kolera utspridda över 12 veckor, med vissa veckors uppehåll. Stenkyrka var en landsbygdenförsamling med invånare boendes i utmarkerna. På Klädesholmen är den jämförbara siffran 7 av hundra personer. I jämförelsen mellan dom olika församlingarna, som var denna uppsats andra fråga kom framför allt Klädesholmen att drabbas i mycket stor utsträckning. Stenkyrka kom att drabbas men inte i lika stor utsträckning, detta var ett vanlig mönster på landsbygden och de hus och gårdar som kom att drabbas var enstaka. Människorna på Tjörns landsbygd levde i små stenstugor som backstugesittare och strandsittare. Lika så levde fattiga torpare och fattigjon i svält och fattigdom. Dåliga bostäder, svält och smuts bör ha varit den förutsättning för koleran att härja även på Tjörns landsbygd.

Arvidsson visar i sin epidemiografiska studie att den stora befolkningsökningen förde med sig problem som trångboddhet och påföljande sjukdomar. Men också minskad dödlighet. Tjörn hade under slutet av 1700-talet nått rikedom med sillfisket men sillen tog slut och svält kom att prägla

---

23 Pettersson, Johan (1978) *Det hände på Tjörn under 1800-talet* s. 17

ön. Fattigdom och svält framför allt runt 1860 kan med stor sannolikhet varit en grogrunden för koleraepidemin att drabba Tjörn så hårt 1866.

Klädesholmen, som bör räknas som en tätort följer bara till viss del det mönster som Arvidsson beskriver som epidemins förlopp. Han visar i sin avhandling att de lokala epidemierna i tätorterna i allmänhet oftast inledde med enstaka insjuknanden och att antalet fall därefter var jämnt stigande. Epidemin når sin kulmen i tredje eller fjärde veckan. Efter det skedde oftast en kontinuerlig minskning av nya fall under fyra till fem veckor och sedan noterades vanligen strö fall. Klädesholmen saknar strö fall i början av sin epidemi men har relativt jämnt stigande av fall för att nå en kulmen efter fem veckor, precis som Arvidsson beskriver. På Klädesholmen noteras inte en kontinuerlig minskning för att avslutas med strö fall utan avtar redan efter två veckor från dess kulmen. En förklaring till att strö fall inte uppkommer på Klädesholmen kan vara dess låga befolkningstäthet. Arvidssons tätortsexempel grundar sig på städernas tätbebyggda områden. Klädesholmen kan i detta fall representera och jämföras med ett mindre kvarter i en större stad. En större stad har ett större geografiskt område för kolera att sprida sig över. Därför borde detta innebära en mer utdragen smittspridning och därav strö fall innan och efter kulmen. Eftersom Klädesholmen var tätbebyggt men med få invånare ger det med stor sannolikhet förklaringen till att man lätt kom att smittas men att detta sker under en intensiv period och strö fall därmed uteblir.

Intressant att notera är den stora topp vecka 35 i slutet av augusti med 16 dödsfall på Klädesholmen. August månad hör till det vi kallar rötmanaderna, kan värmen denna tid gett Klädesholmen med tät bebyggelse större förutsättning att drabbas? Stenkyrka har inga dödsfall vecka 35. Vilka orsaker kan ha funnits till att Stenkyrka inte drabbades denna veckan?

Stenkyrka, som var en landsbygd församling drabbas under augusti till oktober med enstaka utspridda fall med viss regelbundenhet under två veckor. Arvidsson beskrivning av hur dom lokala epidemierna drabbade tätorterna och kan inte appliceras på Stenkyrka, eftersom det inte var en tätort. Däremot följer Stenkyrka det mönster Arvidsson redogör för landsbygden, att enstaka hus och gårdar kom att drabbas.

Undersökningen har visat på en stor skillnad mellan dom två församlingarnas koleradödlighet. Skillnaden borde ligga i församlingarnas geografiska position samt invånarnas levnadsförhållanden. Klädesholmens församling, på kustlandsbygden och Stenkyrka församling, på landsbygden kom att drabbas utifrån sina förutsättningar. Dessa slutsatser, att församlingarna drabbades utifrån sin position, dess yrken samt tidpunkt ger svar på uppsatsens tredje fråga.

Vad som är anmärkningsvärt är hur hårt Klädesholmens fiskare kom att drabbas. Risken att smittas med kolera måste varit lika stor på jobbet som i hemmet.

7. Sammanfattning

Den agrara befolkningstillväxten under 1800-talet kom att påverka både städer och landsbygd. I städerna kom stora samlingar människor att samlas i undermåliga bostäder. Dödligheten minskade också och följderna blev smittsamma sjukdomar med stor dödlig utgång. Landsbygden skonades i mycket större utsträckning av sjukdom men svält och fattigdom präglade livet och följderna blev även där sjukdomar.

Syftet med undersökningen var att studera hur många som dog av kolera på Tjörn 1866. Det främsta syftet är att jämföra och se samband hur Tjörns två församlingar, Klädesholmen och Stenkyrka drabbades av kolera utifrån sin geografiska position. Med hjälp av död- och kyrkoböcker samt statistiska centralbyråns siffror för 1866 kunde frågorna besvaras. Svaret blev att Tjörn en ö bestående av berg, bördig jord, tätbebyggda öar och landsbygd kom 1866 att hårt drabbas av kolera. Av öns 8733 invånare dog 139 stycken i kolera, det är 1,6 stycken av hundra människor. I Sverige dör 0,1 personer av hundra i kolera. På den lilla ön Klädesholmen med 640 st invånare dog 45 stycken. Med andra ord kom 7,0 av hundra människor att dö i kolera. I Stenkyrka dör 21 stycken av församlingens 3558 invånare. Det är 0,6 st av hundra personer. Siffrorna visar en viss dödlighet, men i jämförelse med Klädesholmen är den låg.

Naturliga förklaringar till de olika församlingarnas koleradödlighet kunde ses med hjälp av de avlidna människornas yrken. Det vara framförallt fattiga, trångboddade och olika slags sjömän som kom att drabbas av kolera. Dessa kategorier av yrken är representerade i Stenkyrka och Klädesholmens församlingar.

På Klädesholmen är dödligheten som störst i början av augusti till mitten av september. Med en topp på 16 stycken avlidna sista veckan i augusti. I Stenkyrka sprids dödligheten ut mellan slutet av juli till mitten av oktober. Dödsfallen i Stenkyrka mycket mer ojämnt utspridda. Klädesholmen följer Arvidsson beskrivning av epidemins förlopp med fall jämnt stigande, men därefter avviker Klädesholmen med en rejäl topp då 16 stycken avlider för att sedan avta helt efter två veckor. Klädesholmen avviker på det sätt att det inte är en kontinuerlig minskning av fall mot slutet. Stenkyrka däremot följer Arvidssons mönster att på landsbygden drabbas kolera med strö fall jämnt utspridda över tid.

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Folkmängsredogörelse (FR) 31 december 1865. Församlingarna: Stenkyrka, Klädesholmen, Rönnäng, Valla och Klöverdal

Provincialläkarberättelse (PLB)1866

Tjörnssläktforskare (TJSF)

Tjörns kyrkböcker (TKB) 15 januari 2012. Församlingarna: Stenkyrka, Klädesholmen, Rönnäng, Valla och Klöverdal

8.2 Tryckta Källor

Statistiska Centralbyråns underdåniga årsberättelse för 1866.(BiSOS)

Folkmängd Sverige (FS) 31 december 1865 (RA) Tabell 25 s.70

Dödsorsaker (DO) 1866 (RA) Tabell 16 s.24-25

8.3 Litteraturförteckning

- Arvidsson, Sven-Ove, *De svenska koleraepidemierna En epidemiografisk studie*. Stockholm 1972
- Tallerud, Bernt, *Farsoter genom tiderna*. Stockholm 1991
- Tallerud, Bernt, *Skräckens tid*. Stockholm 1999
- Pettersson, Johan, *De levde bland bergen*. Malung 1971
- Pettersson, Johan, *Det hände på Tjörn under 1800-talet*. Malung 197

8.4 Internet

Läkare Pia Appelgren (120301) *Förändrade behandlingsstrategier i samband med koleraepidemin på Haiti*. http://www.tropikmedicin.se/Utbildning/kolera_haiti.html . (20120301)

Läkare Teodor Nyström (1867) *Årsberättelse för Oroust och Tjörns Provincialläkaredistrikt år 1867*. <http://www2.ep.liu.se/dokument/provlak/1867/p8671421>. (20120301)